

Цитування:

Піщанська В. М. Висвітлення теми українського бароко в дослідженнях європейських науковців другої половини ХХ – початку ХХІ століть. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв* : наук. журнал. 2023. № 1. С. 147–151.

Pishchanska V. (2023). Coverage of Ukrainian Baroque in Research of European Scientists. *National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts Herald: Science journal*, 1, 147–151 [in Ukrainian].

Піщанська Вікторія Миколаївна,
доктор культурології, доцент,
професор кафедри філософії
Комунального закладу вищої освіти
«Дніпровська академія неперервної освіти»
Дніпровської обласної ради
<https://orcid.org/0000-0002-8373-555X>
victorya.ps@gmail.com

ВИСВІТЛЕННЯ ТЕМИ УКРАЇНСЬКОГО БАРОКО В ДОСЛІДЖЕННЯХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ НАУКОВЦІВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТЬ

Мета статті – висвітлити тематику українського бароко в дослідженнях європейських учених, акцентувати на основних зроблених ними висновках. **Методологія дослідження** полягає у використанні загальнонаукових методів, серед яких відзначимо такі: аналіз, синтез, дедукція та індукція. Виокремимо метод порівняння, що дав змогу визначити певні спільні та відмінні риси в трактуванні проблеми українського бароко. **Наукова новизна** полягає в тому, що вперше визначено основні маркери дослідження культури українського бароко в європейській думці новітнього часу. **Висновки.** Дослідження українського бароко в румунській, французькій, польській європейській фаховій літературі показало, що західними кордонами поширення його впливів вважається територія Угорщини та Словаччини, а південними – Молдова й Румунія. Також у роботі визначено бачення європейськими дослідниками коріння українського різновиду цієї мистецької течії, яке частково вбачали в польському або італійському впливах. Визначення шляхів потрапляння барокових впливів до України (через Річ Посполиту або безпосередньо з Італії) належить до актуальних завдань майбутніх досліджень.

Ключові слова: українське бароко, європейські дослідження, впливи, Україна.

Pishchanska Viktoriia, Doctor of Cultural Studies, Associate Professor, Professor at the Philosophy Department, Dnipro Academy of Continuing Education

Coverage of Ukrainian Baroque in Research of European Scientists

The purpose of the study is to highlight the topic of Ukrainian baroque in the research of European scientists, to emphasise their main conclusions. **The research methodology** consists in the use of general scientific methods. Among general scientific methods, we apply analysis, synthesis, deduction, and induction. Separately, we single out the method of comparison, which made it possible to identify certain common and distinctive features in the interpretation of the Ukrainian Baroque problem. **The scientific novelty** lies in the fact that for the first time the main markers of the study of the Ukrainian baroque culture in modern European thought have been determined. **Conclusions.** The study of Ukrainian baroque in Romanian, French, and Polish European specialist literature shows that the western borders of the spread of its influences are considered to be the territory of Hungary and Slovakia, and in the south – Moldova and Romania. The work also defines the vision of the European researchers of the roots of the Ukrainian variety of this art trend, which is partially seen in Polish or Italian influences. Determining the ways in which baroque influences entered Ukraine (via the Polish-Lithuanian Commonwealth or directly from Italy) belongs to the urgent tasks of future research.

Key words: Ukrainian Baroque, European studies, influences, Ukraine.

Актуальність теми дослідження. Зацікавлення минулим українського народу в європейських країнах особливо посилилося на тлі розгортання російської агресії від лютого 2022 року. Окремі епізоди української історії, добре відомі дослідникам, отримали подальший розвиток, проте деякі елементи культурної спадщини та зв'язків з європейськими традиціями в мистецтві, економіці та політиці потребують подальшого

аналізу. На жаль, чимало здобутків досі асоціюються із впливом російської культури імперського часу або просто ототожнюються з російським православ'ям тощо. На цьому тлі важливою є потреба визначити питома українські історико-культурні риси, які вирізняють від інших, вказують на існування окремішності в розвитку, особливо якщо йдеться про часи окупації московським режимом (царським, імперським, радянським).

Із цієї причини актуальним є звернення до специфічного мистецького напрямку – українського бароко, яке розвинулося упродовж XVII–XVIII століть і досі належить до малодосліджених сторінок минулого.

Додаткове зацікавлення цією проблемою важливе, оскільки пам'ятки не отримали широкої пізнаваності за межами України, тому потрібно означити як їхнє значення для національної культури, так і місце в європейському культурному просторі. Популяризація та наукове вивчення культурно-мистецької спадщини не можливі без визначення основ, на яких базуються уявлення про феномен у науковій думці. Тож акцентування на закордонних дослідженнях мистецького стилю українського бароко є вкрай важливим.

Аналіз досліджень і публікацій. Основним матеріалом для аналізу обрано закордонну мистецтвознавчу літературу, у якій розкрито особливості українського бароко в Центрально-Східній Європі. Відзначимо, що окремі узагальнені студії з проблематики бароко та неobarоко належать В. Личковаху [1] й В. Піщанській [2–4]. У розвідках міститься певний аналіз робіт науковців, чий дослідницький інтерес присвячено бароковій тематиці. Водночас основним матеріалом для нашого вивчення є праці закордонних авторів. Зокрема, Е. Анґял визначив межі впливу української барокової культури на Заході [5]. Г. Макарі проаналізував межі поширення барокової культури в Румунії та Молдові, визначивши серед іншого їх українське коріння [12]. Важливими є висновки Я. Островського стосовно поширення бароко у Львові та інших містах Центрально-Східної Європи [14]. Для аналізу було обрано також інші аспекти, які визначають розуміння українського мистецтва XVII–XVIII століть у європейських студіях.

Мета дослідження полягає в тому, аби висвітлити тематику українського бароко в роботах європейських вчених, проаналізувати основні напрями їх аналітичних розвідок, акцентувати на основних висновках, до яких вони дійшли.

Виклад основного матеріалу. Українське бароко XVII–XVIII століть неодноразово ставало предметом розгляду у фаховій науковій літературі [1–4]. Ним насамперед цікавилися українські науковці, тоді як аналіз думок іноземних дослідників лишався на маргінесі наукових студій. Водночас у численних роботах закордонних науковців містяться цікаві думки щодо територіальних кордонів

поширення та впливу культури українського бароко.

Відзначимо певні спроби узагальнення досліджень попередників. Зокрема, Мирослава Кавецька (Mirosława Kawecka) висвітлила проблему українознавчих студій професора Ришарда Лужного. Його барокознавчі роботи мали невелику популярність у радянський період історії України, однак висновки щодо зв'язків українського бароко із західноєвропейським (польським, чеським) актуальні донині. В авторському доробку доведена важлива роль релігійних витоків-аспектів барокової культури [11]. Так само Гржегош Червінський (Grzegorz Czerwiński) у відгуку на монографію української дослідниці Валентини Соболев відзначив важливість та актуальність проблеми барокової культури в Україні, якій європейська наукова думка присвятила не так багато уваги [9].

Польський дослідник Влодзімеж Штурц (Włodzimierz Szturc) у роботі «Бароко в Польщі та Європі» (*Le baroque en Pologne et en Europe*) визначає, що бароко Центральної Європи загалом є відомим, про що свідчить ґрунтовна монографія Домініка Фернандеса «Бенкет ангелів, або Європейське бароко в Римі в Празі» (1984). В. Штурц вважає, що становлення бароко на цих землях є визначною подією, оскільки на базі аналізу його розвитку можна передусім зрозуміти його зв'язки з менталітетом сучасної людини [15, 779–780]. Хоча українське бароко в європейській історіографії залишається периферійним явищем у межах багатоаспектної барокової культури, однак воно тяжіє до універсальності через власні естетичні, релігійні й етичні категорії. Зокрема, колектив авторів на чолі з польським дослідником Пйотром Григлевським (Piotr Gryglewski) звернули увагу на образ Богородиці та його зміни впродовж століть. Вони дійшли висновку, що написання ікон – своєрідна спроба наблизити Небо до людини, а в часи нової історії важливим аспектом стали канонічні сюжети, які в той самий час сприяли вихованню людей у душі патріотизму. Незважаючи на канонічність ікони та незмінність інформації, що передається через її священний образ, способи передачі візуальної інформації від середньовіччя до нового часу зазнавали змін. Наприклад, якщо візантійська ікона й ікона епохи бароко повідомляють однаковий сюжет, обсяг послання, яке вони передавали, однозначно відрізняється, що можна простежити на прикладі українського іконопису епохи бароко. Ікона візантійського

часу є аскетичним посланням-символом, тоді як ікони періоду бароко передають не тільки релігійну інформацію [10, 60–70], але й звістки про традиції побуту та зовнішності людей, які жили тоді, окремі аспекти політичного устрою країн тощо.

Французький дослідник Андре Решлер (André Reszler) у колективній монографії «Україна, відродження національного міфу» («Ukraine, renaissance d'un mythe national») вважає, що українське бароко стало важливою частиною становлення української культури, в основі якого – аристократичний дух епохи та демократичні традиції, зведені в принципи [17, 38]. Жорж Ніва (Georges Nivat) наголошує на тому, що аби засвоїти певні риси західної європейськості, Україна скористалася польськими бароковими зразками. Проте українське «бароко» в цьому сенсі є характерним відмінним прикладом. Він наголошує на тому, що генеза українського бароко «народжена під імпульсом італійської барокової стилістики» [17, 210]. Водночас не варто відкидати можливість запозичення барокової тематики крізь польські терени.

Угорська дослідниця Анка Брату (Anca Bratu), досліджуючи особливості поширення бароко в Мараморощині, вважає, що стиль бароко міг проникнути на Мараморощину передусім через посередництво сусідніх країн, православної традиції, які вже прийняли бароко та повернули його до своїх культурних центрів [7]. Найпершою дослідниця називає Україну, яка, будучи наприкінці XVI століття в складі Польського королівства, зазнала перетворень, нав'язаних західною культурною політикою. Вона міркує, що на розвиток українського бароко вплинула Польща, яка в той час перебувала в ідеальному синхроні з великими культурними рухами Західної Європи [7]. Водночас вказані можливості для посередництва сприяли впровадженню в культурне коло Мараморощини деяких стилістичних елементів барокової культури, яка вже була засвоєна в селах України під Карпатами чи східній Словаччині [7], з якою Мараморощина мала традиційні відносини: так впливи бароко змогли проникнути в Мараморощину через Карпати.

Інший угорський дослідник Ендре Ангял (Endre Angyal) також наголошував на значному поширенні барокової української культури в Угорщині та на сусідніх землях (країнах). Зокрема, він визначав, що зі своїми професорами та багатонаціональними студентами університет у Тарнаві акцентував на солідарності народів Центрально-Східної Європи. Щоправда, це значною мірою слугувало релігії та її пропаганді, оскільки

тарнавські єзуїти підтримували ідею унії з православною церквою. Плодом цієї концепції є видання українською, сербською та румунською мовами в університетській друкарні. Е. Ангял припускав навіть, що ця угорська місцевість була найзахіднішим центром української барокової літератури як питомий вияв українського бароко [5].

Географічні межі позичення впливів українського бароко досліджував також румунський спеціаліст Разван Теодореску (Razvan Theodorescu). Він доводив, що «поствізантійське православне бароко», яке представляло домінуючий образний стиль того часу, ілюструвало чутливість, з погляду літературної творчості, особливо в молдавській, забрудненій польським, українським та італійським бароко. Р. Теодореску вважав, що в ширшому реєстрі духовних цінностей барокова література в румунських землях відповідала тому, що було визначено як «ортодоксальний раціоналізм» або «ортодоксальний гуманізм», що представляло в XVII–XVIII століттях одну з основних передумов сучасної румунської культури [16]. На його думку, румунська культура в межах барокового горизонту зрештою характеризувалося тим, що колись називали «естетикою компромісу» між Сходом і Заходом, між античним і сучасним. Щодо іноземних формальних джерел, із яких походило волоське та молдавське бароко, дослідник виокремлює п'ять. Серед них – київський осередок XVII століття і митрополит Петро Могила, який мав молдавське боярське походження [16]. Тобто мовиться про формування одного із центрів східного бароко, впливи якого разом із сильними візантійськими «спогадами» поширилися згодом аж до Грузії та інших держав Кавказу.

Так само до проблематики формування румунського бароко звернулася Моніка Брезу (Monica Breazu). Щоправда, барокові впливи вона простежила на прикладі літератури та графіки. У поетичному жанрі, який іноді використовує акровірші, є відлуння емблематичної поезії, поширеної в літературі європейського бароко. Його проникнення на румунську землю стало можливим через польські та українські землі, а також завдяки безпосередньому контакту з оригіналами [8]. Витоком цих контактів є навчальні поїздки на Захід, які здійснювали вчені того часу.

М. Брезу вказує на два винятки із загального звичаю віршованих присвят гербів. Це епіграми в стилі бароко. Передусім епіграма на честь Єлени, дружини князя Матея Басараба (це єдиний

випадок, зафіксований в історії румунської книги, де переважає герб дружини князя). Ця епіграма з'являється в Пентикостарі, надрукованому в Тирговіште в 1649 році. Друга епіграма – на честь Бранкована – з'являється вперше в Тріоді 1700 року, а потім у Пентикостарі 1701 року, обидва твори надруковані в Бузеу. Дослідниця звертає увагу й на випадок нечисленних книг, де герб князя замінено гербом митрополита з віршами, присвяченими йому. Таким є спосіб західного вираження, який можна знайти в польських та українських творах, а також у румунських книжках [8]. Щоправда, останні відрізняються цим від польських та українських творів. Справді, тільки румунська книга відводить незмінне місце цьому виду репрезентації; тільки румунська книга відтворює в більшості випадків княжий герб; лише в румунській книзі є віршовані присвяти, безпосередньо пов'язані з геральдичними символами.

Впливи українського бароко на молдавську архітектуру визначив Георгіє Макарі (Gheorghe Macarie). У своїй книзі від одного розділу до іншого, відповідно до наміру, який він заявив на початку, він тлумачив автохтонне бароко як елемент, органічно інтегрований до європейської духовності, у співіснуванні з італійським чи французьким, німецьким чи іспанським, португальським, сарматським (польським), хорватським та українським бароко. Через польські землі та Україну в XVII столітті бароко «потрапило» до Молдови, де посіло помітне місце в місцевій архітектурній традиції [12].

Проте доволі обґрунтованими здаються думки французького дослідника П'єра Олександра Маше (Pierre-Alexandre Machet) – професора університету Бордо-Монтель, який вважає, що на тогочасних українських землях завжди траплялися різні етноси, які сповідували різні релігії: це впливало на вироблення оригінальних стилів та жанрів. Водночас між польським та українським світом сформувалася культурна межа. Тобто не можна заперечувати той факт, «що східна культура проникла в польську, так само як і польська проникала в східну» [13, 60]. Ці впливи були особливо інтенсивними та помітними саме в період бароко. З іншого боку, Артур Брацкі (Arthur Bracki) усе ж вважав вияви українського бароко питома українськими, притаманними насамперед козацькому середовищу [6].

Інший польський дослідник Ян Островський (Jan K. Ostrowski) у статті «Забуті кордони бароко» (Forgotten baroque borderlands) визначав, що друга половина XVII та XVIII століття принесли війни й економічну кризу, а також важливі культурні події і мистецькі досягнення напрохід високої якості. Більшість пам'яток

бароко стилістично пов'язані з австрійською та богемською архітектурою, проте високі художні достоїнства відносять деякі з них до найвидатніших зразків центрально- та східноєвропейського пізнього бароко й рококо. Так, численні нові барокові церкви стали головним каркасом стрімкого розвитку скульптури. Водночас дослідник справедливо зауважував, що пізнє бароко потрапило в поле зору польських мистецтвознавців аж у 1930-х роках. Польські науковці мали лише кілька років, щоб дослідити матеріал територій, які у 1939 році були окуповані Радянським Союзом [14]. Протягом наступних п'ятдесяти років Литва, Білорусь та Україна були для них фактично недоступними, а місцеві вчені лише нещодавно почали звертати увагу на явища, які давно вважалися (за винятком Литви) чужими для їхньої національної культури.

Наукова новизна статті полягає у визначенні основних маркерів дослідження культури українського бароко в європейській науковій думці новітнього часу, окресленні перспективних напрямів для подальших культурологічних досліджень.

Висновки. Отже, вивчення українського бароко та його візії в європейській фаховій літературі є актуальним завданням. Завдяки проведеному аналізу продемонстровано, що дослідники в Європі значно менше знають про українське бароко, ніж про інші національні різновиди цього стилю. З іншого боку, завдяки розгляду праць мистецтвознавців було встановлено, що західними кордонами поширення впливів української барокової культури вони визначили угорські терени та словацькі землі (Тернаву), тоді як на півдні аналогічні впливи сягали Молдови й Румунії. Такі висновки дають можливість стверджувати про існування сталих культурних зв'язків українського народу із сусідніми етносами.

Інша проблематика, актуальна для європейських дослідників тематики бароко, полягає у визначенні шляхів поширення бароко в Україні. Мовиться про безпосередній італійський вплив (як це частково відбувалося в румунських, волоських землях) або використання польських барокових мистецьких течій. Відзначимо, що подібне питання є актуальним також для українських дослідників, тож воно є перспективним для подальшого дослідження.

Література

References

1. Личковах В. Ольга Петрова на тлі українського трансавангарду. *Київська старовина*. 1998. № 43. С. 51–57.
2. Піщанська В. Специфіка «естетичного» у формуванні української духовної культури XVII–XVIII століть. *Актуальні проблеми гуманітарних та природничих наук* : матер. IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 25–26 серпня 2017 р.). Херсон : Гельветика, 2017. С. 108–110.
3. Піщанська В. Необароко у сучасному українському мистецтві: особливості, предствники, значення. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2022. № 2. С. 111–115.
4. Піщанська В. Необарокові риси у міській забудові Дніпра. *Культура і сучасність*. 2022. № 1. С. 137–144.
5. Angyal E. Nagyszombat (Tmava) et la culture baroque européenne. URL: <https://journals.openedition.org/baroque/493> (дата звернення: 20.12.2022).
6. Bracki A. Różne modele i przestrzenie unii – przypadek Ukrainy. *Tematy i Konteksty*. 2019. № 9 (14). S. 93–108.
7. Bratu A. L'accueil du Baroque dans les églises villageoises de Maramures. URL: <https://journals.openedition.org/baroque/561> (дата звернення: 21.12.2022).
8. Breazu M. Éléments du Baroque dans l'art du livre roumain, XVIIe–XVIIIe. URL: <http://baroque.revues.org/568> (дата звернення: 20.12.2022).
9. Czerwiński G. Barokowa komparatystyka Walentyny Sobol (o książce «Barok ukraiński. Teksty i konteksty»). *Bibliotekarz Podlaski*. 2016. Vol. 33. № 2. S. 229–237.
10. Gryglewski P., Ivashko Y., Chernyshev D., Chang P., Dmytrenko A. Art as a Message Realized Through Various Means of Artistic Expression. *Art Inquiry*. 2020. № 2. Pp. 57–88.
11. Kawecka A. Barok ukraiński w badaniach profesora Ryszarda Łuznego. *Roczniki Humanistyczne*. 2013. Vol. 7(61). S. 99–106.
12. Macarie G. Trăire și reprezentare. Barocul în artele vizuale ale Moldovei secolului al XVII-lea. Iași: Ed. Tehnopress, 2008. 302 p.
13. Machet P. A. Tradition culturelle et spécificité de la tradition philosophique en Ukraine (Doctoral dissertation, Université Michel de Montaigne-Bordeaux III). URL: <https://theses.hal.science/tel-01211479/document> (дата звернення: 21.12.2022).
14. Ostrowski J. Forgotten Baroque Borderlands. *Poland - China : art and cultural heritage*. Kraków, 2011. S. 63–72.
15. Szturc W. Le baroque en Pologne et en Europe: colloque tenu à l'inalco *Revue des études slaves*. 1992. Vol. 64. Pp. 777–781.
16. Theodorescu R. Goûts et attitudes baroques chez les Roumains au XVIIe siècle. URL: <https://journals.openedition.org/baroque/555> (дата звернення: 21.12.2022).
17. Ukraine, renaissance d'un mythe national / Actes publiés sous la direction de Georges Nivat, Vilen Horsky et Miroslav Popovitch. Genève: Euryopa; Institut européen de l'Université de Genève, 2000. 274 p.

1. Lychkovakh, V. (1998). Olga Petrova against the background of the Ukrainian trans-avant-garde. *Kyivivs'ka starovyna*, 43, 51–57 [in Ukrainian].
2. Pishchanska, V. (2017). The specificity of «aesthetic» in the formation of Ukrainian spiritual culture of the XVII–XVIII centuries. *Proceedings from 4th International Scientific and Practical Conference «Current problems of Humanities and Natural Sciences»*, 108–110. Kherson: Helvetyka [in Ukrainian].
3. Pischanska, V. (2022). Neo-baroque in modern Ukrainian art: features, representatives, significance. *Visnyk Natsional'noyi akademiyi kerivnykh kadriv kul'tury i mystetstv*, 2, 111–115 [in Ukrainian].
4. Pishchanska, V. (2022). Neo-baroque features in the urban development of the Dnipro. *Kul'tura i Suchasnist'*, 1, 137–144 [in Ukrainian].
5. Angyal, E. (1976). Nagyszombat (Tmava) et la culture baroque européenne. *Open Edition Journals*. Retrieved from: <https://journals.openedition.org/baroque/493> [in French].
6. Bracki, A. (2019). Różne modele i przestrzenie unii – przypadek Ukrainy. *Tematy i Konteksty*, 9(14), 93–108 [in Polish].
7. Bratu, A. (1984, April 15). L'accueil du Baroque dans Les églises villageoises de Maramures. *Open Edition Journals*. Retrieved from: <https://journals.openedition.org/baroque/561> [in French].
8. Breazu, M. (1984). Elements du Baroque dans l'art du livre roumain, XVIIe–XVIIIe siè. *Baroque*. Retrieved from: <https://baroque.revues.org/568> [in French].
9. Czerwiński, G. (2016). Barokowa komparatystyka Walentyny Sobol (o książce «Barok ukraiński. Teksty i konteksty»). *Bibliotekarz Podlaski*, 2, 229–237 [in Polish].
10. Gryglewski, P., Ivashko, Y., Chernyshev, D., Chang, P., Dmytrenko, A. (2020). Art as a Message Realized Through Various Means of Artistic Expression. *Art Inquiry*, 2, 57–88 [in English].
11. Kawecka, A. (2013). Barok ukraiński w badaniach profesora Ryszarda Łuznego. *Roczniki Humanistyczne*, 7(61), 99–106 [in Polish].
12. Macarie, G. (2008). Trăire și reprezentare. *Barocul în artele vizuale ale Moldovei secolului al XVII-lea*. Iași: Ed. Tehnopress [in Romanian].
13. Machet, P. A. (2014). Tradition culturelle et spécificité de la tradition philosophique en Ukraine. *TEL – Thèses en ligne*. Retrieved from: <https://theses.hal.science/tel-01211479/document> [in French].
14. Ostrowski, J. (2011). Forgotten Baroque Borderlands. In *Poland – China: art and cultural heritage*, Kraków [in English].
15. Szturc, W. (1992). Le baroque en Pologne et en Europe: colloque tenu à l'inalco. *Revue des études slaves*, 64, 777–781 [in French].
16. Theodorescu, R. (1984). Goûts et attitudes baroques chez Les Roumains AU XVIIe siecle. *Open Edition Journals*. Retrieved from: <https://journals.openedition.org/baroque/555> [in French].
17. Hors'kyi, V. S., Popovitch, M., Nivat, G. (2000). *Ukraine, Renaissance D'un Mythe national*. Genève: Euryopa; Institut européen de l'Université de Genève [in French].

Стаття надійшла до редакції 05.01.2023
Отримано після доопрацювання 06.02.2023
Прийнято до друку 14.02.2023